

Michel is alleen. Eerlijk gezegd is hij het altijd geweest. Behalve misschien in zijn vroegste jeugd – maar zijn oudere zusje, Gabrielle, dat op oude foto's naast hem staat, is heel jong gestorven, en toen hij definitief met het gezinsleven brak, was zijn jongere zusje, dat in haar plaats kwam, nog maar een kind. Alleen – behalve voor enkele zeldzame, prettige ogenblikken met zijn vader, heimelijk ontstolen als het ware aan een moeder die nooit van haar man had gehouden, noch van haar zoon. Alleen, nog maar kort geleden, met zijn twee vrouwen, in plezier of ruzie met de eerste, in een soms bitterzoete tederheid met de andere (hij is eerlijk genoeg om hun relaties als verschillend te zien, zelfs midden in de rouw). Alleen met zijn zoon uit het eerste huwelijk, een stuurse jongen die hij maar af en toe ziet en die hij misschien niet zo ver van zich vandaan had moeten laten opvoeden door grillige grootouders. Alleen met dat dochtertje van nauwelijks twee maanden, waar hij gewetensvol 's morgens en 's avonds naar gaat kijken – hij is aanwezig bij het baden, informeert naar de fles en de ontlasting, maar het is nog maar een klein dier dat hem door de loop der gebeurtenissen in handen is gelegd en er zijn nog geen redenen om ervan te houden. Alleen, indertijd, met de jonge Engelse minnares voor wie hij Frankrijk in de steek heeft gelaten, maar van wie hij nooit heeft geweten in hoeverre haar kussen logen. Alleen met de paar zeldzame mannelijke vrienden door wie hij zich vaak in een bepaalde richting gemanipuleerd voelde, soms bedrogen, één keer misschien zelfs slinks verraden. Alleen op de diverse scholen of universiteiten, katholiek of niet, waar zijn familie hem beslist heen wilde sturen en waar hij voor de eerste keer de middelmatigheid kon vaststellen van de rijkeluiszootjes, die door de paters werden geschoold in Latijn en nette hypocrisie en door de lekenleraren in helemaal niets. Alleen in het leger, ondanks de vriendelijkheid

die zo vaak van het volk uitgaat en die door het uniform niet helemaal wordt vernietigd – maar kamergenoten zijn geen vrienden. Alleen ook in de havenbars van Liverpool of Amsterdam, waarvan de rauwe vrolijkheid weer eens iets anders was dan de grillen en eisen van de vrouw van het moment. Gedurende die maand augustus 1903, in zijn kamer op de tweede verdieping van de Zwarteberg, waarheen twee opeenvolgende weduwschappen in vier jaar tijd hem terugvoerden, is hij zonder meer alleen, geheel alleen.

Zeker, de douairière heerst op de eerste verdieping, in de 'mooie kamer', waar zij overleg pleegt met haar notarissen en die beheerst wordt, afstekend tegen het barokke meubilair, door een kruisbeeld met zijn wijwatervat en zijn palmtakje, bijna onvermijdelijk bij die christenen uit de bourgeoisie die niettemin niet kunnen bidden. Dit grote huis dat maar twee 'meesters' heeft, wemelt van de bedienden, simpele robots van wie men de voor naam weet en op z'n hoogst het gezicht kent, maar die men vooral onderscheidt naar de functies die ze vervullen of geacht worden te vervullen. Toch is men genoeg op ze gesteld om hen alleen in ernstige gevallen te ontslaan; hun aanstelling is voor het leven; soms is die zelfs erfelijk.

Aan de top van de hiërarchie troont de huishoudster van de douairière, Mélanie, die de sleutels en het oor van mevrouw heeft en die door iedereen wordt gemeden als de pest. Azalie, een expert in zuigelingenzorg, die door Michel in dienst werd genomen toen zijn jonge vrouw besloot naar Brussel te gaan om in de nabijheid van haar zusters te bevallen, stemde erin toe de zomer op de Zwarteberg te komen doorbrengen om Barbe op te leiden, tot voor kort de kamenier van de gestorvene, nu bevorderd tot de rang van kindermisje. Deze twee vrouwen, geholpen door de andere huisbedienden, wonen met de baby in de grote ovale torenkamer – een gotische fantasie van dit kasteel in Louis-Philippes-stijl –, gelijkvloers met de appartementen van de douairière die hen nooit gaat opzoeken en ook nooit vraagt het kind naar haar toe te brengen. Bij de andere bedienden zal ik stilstaan wanneer de kleine hen zal leren kennen.

De pastoor van het dorp is een beste kerel die van lekker eten

houdt en 's zondags wordt uitgenodigd. Hij heeft maar een repertoire van drie of vier preken die hij op het seminarie uit zijn hoofd heeft geleerd en die zijn kudde vervelen omdat er alleen maar sprake is van theologie – behalve op het moment dat meneer pastoor, om zijn mensen wakker te maken, een steek uideelt aan de Republiek. De brave pastoor is geen heilige, en Michel behoort tot die veeleisende ongelovigen die zouden willen dat elke geestelijke een heilige was. Op een dag (ik was toen te jong om me het voorval te herinneren dat Michel me later verteld heeft), sloeg de bliksem in de dorpskerk tijdens de hoogmis, kort na de elevatie. De gelovigen gingen er vandoor, bang voor brand. De pastoor, neergeploft in de zetel die gereserveerd is voor de bezoeken van de bisschop, vraagt om op verhaal te komen een glas communiewijn.

'Meneer pastoor,' zegt Michel ernstig, 'dat zou een mooie dood geweest zijn.'

De pastoor kijkt hem verbijsterd aan. Sterven met de monstrans in zijn hand zou hem niets hebben gezegd.

Toch vond Michel bij een man van de Kerk gedurende die zwarte zomer een beetje menselijke warmte. Hij werd de intimus van de overste van de Katsberg. De twee mannen brengen heel wat tijd door in de werkkamer van de overste, terwijl ze samen zitten te roken. Die trappist is lange tijd in de wereld geweest, zoals men dat in kerkelijke termen noemt; en hij heeft als officier deelgenomen aan de oorlog van 1870. Hij schildert met verve de orders, tegenorders en wanordes die uitliepen op Sedan, terwijl Michel, enkele jaren jonger, zich alleen maar zijn verontwaardiging als opstandige scholier herinnert bij het nieuws van de massa-executies der Communards en van de verbanning naar Nieuw-Caledonië van Louise Michel en Rochefort. Hij, de overste, heeft ze denkkelijk goedgekeurd. Maar het zou zinloos zijn zich druk te maken over criminele dwaasheden die zo'n dertig jaar oud zijn; de politieke gebeurtenissen die ons met afschuw hebben vervuld en ons bijna in hun kolking hebben meegesleept, volgen op elkaar en heffen elkaar op als granaten op een strand. Ten slotte besef je dat je te maken hebt met het ritme van de dingen.

Gaan we over naar persoonlijker overwegingen. Michel gaat te biecht op de rand van de tafel zonder zijn sigaret uit te maken. Eigenlijk vertelt hij eerder over zichzelf dan dat hij biecht. Er blijven in zijn verleden duistere punten die een ander misschien beter zal kunnen verhelderen dan hij. Maar die ander is een priester. De overste geeft hem de absolutie zonder hem een penitentie op te leggen, waarvan hij heel goed weet dat zijn bezoeker zich er niet aan zal houden. Wat hebben die paar Latijnse formules trouwens te maken met die wereld van handelingen, gewaarwordingen, vervulde of onvervulde wensen waarvan Michel wel beseft dat hij ze grof gesimplificeerd heeft door ze in woorden te vangen? Hij ervaart gegeneerd de onvermijdelijke kloof tussen een gelovige katholiek, *a fortiori* een priester, en een ongelovige die door familietradities of doopbanden met het katholicisme heeft, maar die nooit heeft geloofd en zelfs nooit de moeite heeft genomen zich af te vragen óf hij geloofde of niet. Het is een veel voorkomend misverstand van echte katholieken om zich de niet-gelovige voor te stellen als een angstige verlorene of als iemand die tevergeefs buiten zichzelf een houvast zoekt. Het tegenovergestelde is eerder waar. De overste vervalt een beetje in die fout. Hij zou van de ontredde-ning van de weduwnaar willen profiteren (een ontredde-ning die hij trouwens overdrijft) om hem terug te brengen tot God, zó als hij God ziet. De overreding neemt in Frankrijk vaak de bijna obscene vorm aan van de weddenschap van Pascal: 'Wat verlies je ermee? Als wij gelijk hebben, is het alleen maar gunstig als je aan de goede kant staat.' Michel spuugt innerlijk op dat soort argumenten en verdraagt nog minder de raad om elke vierentwintig uur een ogenblik aan godsdienstige plichten te wijden en dat elke dag met enkele minuten te verlengen.

'Zo, pater, een mens wordt dus godsdienstig zoals hij dronken wordt?'

'Ongetwijfeld,' antwoordt de overste, die niet schrikt van die vergelijking.

Michel beperkt zijn bezoeken aan de Katsberg een beetje. Maar hij houdt nog steeds van die wat zware beklimming, van dat stuk verharde grond dat omgeven is door akkers en bos, aan de rand waarvan een kroegje een menselijke noot vormt, en van-

waar men ver uitkijkt over de vlakke horizon. De trappisten, allemaal hetzelfde naar hun toeg en hun monnikskap te oorde-len, werken op de velden, melken de koeien en mennen met langzame stap hun brede, goed geroskamde paarden. Michel benijdt hen om het in acht nemen van de regel van de stilte, die op zichzelf al tussen de mannen (en meer nog tussen mannen en vrouwen) de meeste conflicten voorkomt. Op de momenten dat het leven zinloos en absurd gecompliceerd lijkt, denkt Michel dat iemand die van alles beroofd is dáár in vrede zou kunnen leven en sterven, zelfs als er in hem geen enkele ruimte is voor wat men in zijn omgeving 'de godsdienst' noemt, en geen enkele aandrang erin te geloven. Een trappist die met zijn hooivork mest keert, leert hem wat elders de *sadhoes* en de *Renonçants* bewijzen. Vreemd, een van de mannen van wie ik het meest heb gehouden, heeft me op dezelfde plek meerdere malen hetzelfde gezegd. Als ik me niet vergis, zou noch de een noch de ander er meer dan een week zijn gebleven, niet langer dan de jonge Montherlant die er ook was, ik weet niet waarom, en bijna de wijd-open poort voor de boerenkarren binnenging om door te drin-gen in het klooster, aangetrokken door de vriendelijke glimlach van een broeder die een koppel mooie werkpaarden leidde.

Toen de tijd kwam dat de kloosters, bedreigd door het radicalisme van de oude Combes, zich terugtrokken naar het buitenland, of er tenminste eigendommen verwierven die hun in staat zouden stellen er hun toevlucht te zoeken, namen de trappisten het besluit om uit te kijken naar een wijkplaats aan de andere kant van de grens, waarbij ze slechts een minimum aan monniken zouden achterlaten om op de bezittingen te passen. Gingen ze of gingen ze niet? Zelfs zo'n simpele vraag, die alleen een ja of een nee verlangt, krijgt niet altijd een direct antwoord. Ik heb enkele boeken gelezen die handelen over de crisis van de congregaties in Frankrijk; alle waren min of meer tendentiekus, uit welke hoek ze ook kwamen, en probeerden de conflicten tussen de Republiek en de Kerk nu eens te bagatelliseren, dan weer de gevolgen ervan te overdrijven. Bij het klooster zelf verkregen inlichtingen bleven vaag; na vijftig jaar en twee oorlogen leken de huidige bewoners zelf niet zo goed meer te weten wat er wel of niet gebeurd was. In de loop van een leven waarin ik vaak

geprobeerd heb de vinger te leggen op bepaalde kleine of grote feiten van de geschiedenis, ben ik er te zeer van overtuigd geraakt dat alles wat over gebeurtenissen uit het verleden gezegd of geschreven wordt gedeeltelijk onjuist is, altijd onvolledig en altijd opnieuw gerangschikt, om er in dit bijzondere geval langer bij stil te willen staan. Ik beperk me er dus toe om op te schrijven wat voor Michel een levende herinnering was gebleven, die waarschijnlijk ook gedeeltelijk onjuist is, maar die de man van verzet die hij altijd was geweest is blijven ontroeren.

Hij had partij gekozen voor Dreyfus, zonder zich overigens al te zeer te verdiepen in wat hem een onverkwikkelijke zaak leek; hij is vóór de paters nu ze gesard worden, hoewel hun opvattingen over het eeuwige leven en over deze wereld niet noodzakelijkerwijs overeenstemmen met de zijne, of liever met zijn totaal gebrek aan opvattingen. De dag die is vastgesteld voor het 'vrijwillige' vertrek van een deel van de kleine monastieke kudde is een grote dag. Een flink aantal van de boeren van de streek is tegen dit vertrek: de paters mogen dan over uitstekende melkkoeien beschikken, deze zijn niet toereikend voor hun uitstekende kaasbereiding, en het klooster is voor wat de melk betreft de beste klant van de andere boerderijen in de buurt. Hun eigenaars zijn woedend of betreuren het zeer die goede klanten te zien vertrekken. Een kleine groep wilde radicalen, die zijn best doet de autoriteiten te behagen, is daarentegen voor het vertrek van de papen.

Men heeft zich verzameld boven op de Katsberg in het open stuk tussen de kroeg en het klooster. De kroeg doet, zoals te verwachten is, goede zaken. De onderprefect van het departement Nord, vergezeld van een klein detachement, achtte zich verplicht de orde te komen handhaven. Men wacht. (Driekwart van de grote historische gebeurtenissen is altijd en overal voorbijgegaan met wachten.) De deur van de kapel is open: armoedige kapel, grijsgekalkt en karig versierd met kleurenlitho's van de kruisweg en met enkele voorwerpen van het genre Saint-Sulpice. Zoals zij er uitziet, getuigt zij minder van haat of onwetendheid met betrekking tot het Schone als wel van een kalme onverschilligheid jegens het uiterlijk aspect van de dingen. Niemand is op dit moment overigens van plan er te gaan bidden.

De poort van het klooster is gesloten. Vlakbij, zittend op een molensteen, roept Michel, met een strohoed op zijn hoofd en zeer elegant gekleed in zijn zomerkostuum, met luide stem om de vijf minuten:

'Leve de Vrijheid!'

Die herhaling ergert de onderprefect, die zich zichtbaar slecht op zijn gemak voelt.

'Maar meneer de C., wat bezielt u om de hele tijd 'Leve de Vrijheid!' te roepen?'

'Voor zover ik weet is 'Leve de Vrijheid!' geen opruiende kreet onder de Republiek,' antwoordt Michel vinnig.

Maar de poort gaat open. Vóór de wat sjofele groep monniken in burger die hun armzalige koffers vastklemmen, loopt in heel zijn lengte de overste, die zijn oorlogsuniform van 1870 uit de naftaline heeft gehaald (het sluit des te strakker om hem heen omdat hij zelf intussen wat dikker is geworden) en die op zijn borst het Kruis der Dapperen draagt. Het kleine detachement dat belast is met het handhaven van de orde presenteert automatisch het geweer. Dit onverwachte saluut verrukt Michel en brengt de onderprefect in verwarring. De papen hebben een succes geboekt. Het militaire aspect van deze kleine overwinning doet meneer de C. oprecht deugd. Hij mag dan kort geleden omwille van de liefde gedeserteerd zijn en de korporaals instinctmatig verafschuwen, de voormalige onderluitenant houdt in zijn hart een zwak plekje voor het leger.

Het dorp stelt niets voor en Michel speelt er nauwelijks een rol. Men moet bedenken dat bijna dertig jaren van het leven van meneer de C. zich elders hebben afgespeeld. Er moeten roddels circuleren over die jaren, maar men vertelt ze slechts met gedempte stem. Voor de mensen beneden is hij uitsluitend de zoon van de kasteelvrouw (men gebruikt dat woord nog steeds) wier rentmeesters de pachtsom komen ophalen. Men erkent dat hij een goed hart heeft: hooibergen die vlam vatten of door de regen worden aangetast, een sterfgeval, een gecrepeerde koe, roepen bij hem onmiddellijk enkele woorden van troost op, die vergezeld gaan van een blauw bankbiljet. 'Is dat genoeg, jongeman?' Men zou hem voor een onnozele houden, als zijn fysieke kracht

en zijn plotselinge woedeaanvallen geen indruk maakten. Na de zondagse hoogmis, die hij plichtsgetrouw bijwoont, luistert hij wel geduldig naar de klachten van de leden van de gemeenteraad en de jeremiades van de boeren, of hij biedt hun in de kroeg een glas aan – er blijft een ondefiniceerbare afstand bestaan: hij zal onder die mensen nooit kameraden maken, laat staan vrienden. Door schade en schande leert Michel dat er in Frankrijk evengoed kasten bestaan als in India. Als voorzitter van de liefdadigheidsvereniging neemt hij zijn taak heel serieus, maar de complete afwezigheid van naastenliefde en onderlinge steun ontstelt hem. Als het om behoeftigen ging, zou hij dat harde egoïsme accepteren, maar die boeren zijn in goeden doen, sommigen zijn rijk. Hun liefdadigheidsvereniging heeft een respectabel bank-saldo in Bailleul, dat voor een deel te danken is aan de vrijgevigheid van meneer de C., maar alleen met lange gezichten haalt men er af en toe wat stuivers af voor de minst bedeeden. Voor de anderen, dat wil zeggen degenen die men nietsnutten en zwakken van geest noemt, is 'Help uzelf, zo helpt u God' altijd een Frans spreekwoord geweest.

Michel heeft in Engeland liefdadigheidsinstellingen zien functioneren die met gulle hand werden gesteund door het grote publiek; zij zoeken telkens een bestemming voor de ontvangen gelden, op gevaar af opnieuw een beroep te moeten doen op de gulheid van hun weldoeners. Michel probeert dat systeem in dit deel van Frankrijk te introduceren, maar de leden van de raad van bestuur willen er niet van horen. Zijn idee om een baby-uitzet te bezorgen aan jeugdige ongehuwde moeders zonder inkomsten maakt sommigen aan het lachen en beledigt anderen. In zekere zin zijn de hindernissen die hij ontmoet dezelfde waar Tolstojs personages op stuiten als ze proberen een paar nieuwe gezichtspunten ingang te doen vinden in die geïdealiseerde boerenwereld waarvan men niet durft toe te geven dat zij minstens even bekrompen is als de kleine burgerij in de steden. Om burgemeester te worden van het dorp en dieper in dat politieke geknoei te duiken, daar denkt hij niet aan. Je moet tot op zekere hoogte op de mensen lijken om te kunnen proberen hen te veranderen.

Hij doet in elk geval zijn best om tussen dorp en kasteel soepeler

betrekkingen te bewerkstelligen: het jaarlijkse diner van de notabelen is een oude traditie die men in stand heeft gehouden en waarvoor men op 14 juli een traiteur uit Rijsel laat komen; later zal ik op die dag vanuit de hoge, grote torenkamer kleine groepjes heren op het terras zien, met een wat rood gezicht, aan wie meneer de C. sigaren aanbiedt. Ik zelf wacht op het bord met petits fours en geïllustreerde kersen dat altijd naar boven worden gebracht. Maar vooral organiseert Michel in het park picknicks voor de gezinnen van Sint-Janskapel. Het gaat er vrolijk, maar ook een tikje gedwongen toe. Later, op de leeftijd dat men mij de rol van kleine vrouw des huizes zal laten spelen, worden er groepjes kinderen uitgenodigd, waarvan sommigen, nu in de tachtig, zich nog de smaak herinneren van de appels uit de boomgaard. Ze krijgen mijn speelgoed te zien (ik loop vooruit op de tijd dat ik al een verzameling speelgoed had), in het bijzonder een elektrisch verlichte grot van Lourdes, het cadeau van een vrome nicht; gelukkig herinner ik me niet hoe hij er uitzag. Men moedigt de kleine leerlingen van de zusters van de katholieke school aan om een rondedans te maken op het gras. Maar Michel mocht nog zo zijn best doen: de herinneringen die men aan deze vrijgeveige grondbezitter bewaart, zijn zo vaag dat men hem verwacht met zijn zoon, die twintig jaar jonger is en nog geen hond een bot heeft gegeven om op te knagen. Madame Noémi laat een wat duidelijker beeld achter. Ten aanzien van haar zijn de oude getuigen terughoudend, niet zonder een zweempje scherpte. 'Zij was meer de kasteelvrouw. Ze praatte niet veel met de mensen. Met Kerstmis liet ze rokken van rood linnen uitdelen en dikke kousen.'

De kringen der kasteelbewoners vindt men bijna overal in Frankrijk. Weinig oude adel, al meent bijna iedereen ertoe te behoren, soms in alle oprechtheid. De kastelen dateren voor het merendeel, zoals ook de Zwarteberg, uit de goede tijden van de Restauratie; de eigenaars stammen ook uit die tijd. De oudste families zijn nakomelingen van intendanten of hoge ambtenaren uit de achttiende eeuw, die flinke winsten hebben gemaakt en hier en daar een titel hebben gekocht of weer tot leven gewekt. Die eigenaars hebben soms, in de paar vriendelijke stadjes uit de